

Список использованных источников

1. Мантатов В. В. Теория устойчивого развития: онтология и методология. Улан–Удэ: Изд–во ВСГТУ, 2009. – 146 с.
2. Жибуль И. Я. Экологические потребности: сущность, динамика, перспективы / И. Я. Жибуль. – М., 1991. – 51 с.
3. Воронина Л. П. Структура діяльності вчителя щодо здійснення міжпредметних зв'язків / Л. П. Воронина // Педагогіка. – К., 1984. – Вип.23. – С.76–80.
4. Буркинський Б. В. Еколого–економічні орієнтири стратегії сталого розвитку України / Б. В. Буркинський, В. М. Степанов, С. К. Харичков // Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 1998. – С.100–111.
5. Голубев Г. Глобальная экологическая перспектива: прошлое, настоящее, будущее (ЮНЕП) / Г. Голубев. – М.: “Интердиалект”, 2002. – 503 с.
6. Веклич О. Современное состояние и эффективность механизма экологического регулирования / О. Веклич // Экономика Украины. – 2003. – №10. – С.62–70.

References

1. Mantatov V. V. Teorija ustojchivogo razvitija: ontologija i metodologija. Ulan–Udje: Izd–vo VSGTU, 2009. – 146 s.
2. Zhibul' I. Ja. Jekologicheskie potrebnosti: sushhnost', dinamika, perspektivy / I. Ja. Zhibul'. – M., 1991. – 51 s.
3. Voronina L. P. Struktura dijaj'nosti vchytelja shhodo zdzijsnennja mizhpredmetnyh zv'jazkiv / L. P. Voronina // Pedagogika. – K., 1984. – Vyp.23. – S.76–80.
4. Burkyns'kyj B. V. Ekologo–ekonomichni orijentyry strategij' stalogo rozvytku Ukraï'ny / B. V. Burkyns'kyj, V. M. Stepanov, S. K. Harychkov // Problemy stalogo rozvytku Ukraï'ny. – K.: BMT, 1998. – S.100–111.
5. Golubev G. Global'naja jekologicheskaja perspektiva: proshloe, nastojashhee, budushhee (JuNEP) / G. Golubev. – M.: “Interdialekt”, 2002. – 503 s.
6. Veklich O. Sovremennoe sostojanie i jeffektivnost' mehanizma jekologicheskogo regulirovanija / O. Veklich // Jekonomika Ukrainy. – 2003. – №10. – S.62–70.

Popova I. V., Ph.D., Associate Professor, National University of Food Technologies (Ukraine, Kiev), ivpopova@bigmir.net

Problems of environmental awareness era industrialism

Environmental consciousness has played Ukrainian real state of relations between man and the environment of her life, between society and nature and aim at the optimum state of the system “society – nature”. But its current level, unfortunately, does not allow for optimistic conclusions guarantee ecological behavior of citizens, which is impossible without their ecological culture and environmental responsibility. For their formation should expand environmental education and training designed to generate in the mind certain environmental standards of behavior. In the current environmental situation is important not only to nurture citizens knowledge about the consequences of activities, but also to develop their moral qualities. Therefore greening education should include environmental training of specialists in different professions involved in the educational process. In this respect the main task of environmental education in schools should be the formation ecocentric consciousness of students.

Keywords: ecological awareness, environmental education, environmental education, ecological behavior.

Попова И. В., кандидат технических наук, доцент, Национальный университет пищевых технологий (Украина, Киев), ivpopova@bigmir.net

Проблеми розвитку екологічної свідомості доби індустріалізму

Екологічна свідомість українців має відтворювати реальний стан взаємин між людиною і середовищем її життя, між суспільством і природою та спрямовуватися на досягнення оптимального стану системи “суспільство – природа”. Але її сучасний рівень, на жаль, не дозволяє зробити оптимістичні висновки щодо гарантії екологічної поведінки громадян, яка виявляється неможливою без їх екологічної культури й екологічної відповідальності. Для їх формування необхідно розгорнути екологічну освіту і виховання, покликани генерувати в свідомості людини певні екологічні еталони її поведінки. В умовах сучасної екологічної ситуації важливо не тільки плекати у громадян знання про наслідки діяльності, але й розвивати їх моральні якості. Тому екологізація освіти повинна передбачати екологічну підготовку фахівців різних спеціальностей, які беруть участь у навчально–виховному процесі. Під цим оглядом головним завданням екологічної освіти в навчальних закладах має стати формування екоцентричної свідомості тих, хто навчається.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна поведінка.

* * *

УДК 57.081:001

Філяніна Н. М.

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук, Національний фармацевтичний університет (Україна, Харків), nellya–filyanina@hotmail.com; nfilyanina@mail.ru

КОНЦЕПТ ПРИРОДИ РОМАНТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Ставиться питання про роль художньої літератури в мобілізації суспільної екологічної свідомості та про формування екологічно свідомої особистості.

Аналізується зв'язок між концептом природи в філософії та літературі романтизму та спроби осмислити екологічні виклики сучасності.

Для розробки та впровадження ефективної концепції екоосвіти важливо зрозуміти механізм включення досягнень різних галузей сучасної екології, репрезентованих сукупністю сучасних екологічних знань, в систему екологічної освіти в процесі комунікації та шляхи засвоєння цих знань на рівні суб'єкта, коли знання про світ перетворюються на особистісне осмислення світу. Важливим засобом комунікації та джерелом формування нових смислів є наука, науково–популярна та художня література.

Найбільш виразно тема цілісності природи, природного універсуму та єдності світу людини і світу природи відображена в філософії та літературі епохи Романтизму.

Говорячи про суголосність між роздумами й тривогами представників німецького та англійського романтизму та сучасною екологічною проблематикою, слід уникати спрощення романтичних уявлень про гармонію між людиною та природним універсумом, акцентуючи увагу на глибокому, різнобічному й критичному осмисленні динамічних зв'язків між світом людини і світом природи.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічні виклики, Романтизм, концепт природи, “зелений”/екологічний романтизм.

Успішне виконання програми всеосяжної неперервної екологічної освіти передбачає не лише належне забезпечення її змісту шляхом наповнення відповідними знаннями, а й наявність адекватних джерел і способів трансферу знань про природу, навколишнє середовище, взаємодії людини та довкілля, попередження екологічних криз та подолання наслідків деградації довкілля тощо цільовим аудиторіям. При цьому не можуть залишатися поза увагою й способи засвоєння інформації та знань.

Таким чином, постає питання про необхідність подолання розриву між продукуванням і накопиченням знань про природу, довкілля, негативні наслідки екологічних криз, з одного боку, та поширенням і засвоєнням знань, – іншого. Згідно І. Т. Касавіну, в першому випадку люди мають справу з новим знанням, яке отримує індивід завдяки власному і, переважно, чуттєвому досвіду, в другому – з колективним мовним обігом отриманого раніше знання. Проте, сучасні дослідники звертають увагу на хибність такого протиставлення [3]. Отримання та засвоєння нових знань – це складний багатоступінчатий процес, який охоплює, по–перше, културний обмін між поколіннями, і, по–друге, діалог з самим собою, в ході якого зовнішнє спілкування перетворюється в самосвідомість. Засвоєння нових знань передбачає пізнання смислів, творення яких невіддільне від мови. Отже, розуміння мови є обов'язковою умовою пізнання смислів. Сприйняття смислу, на переконання І. Т. Касавіна, завжди виступає як інтерпретація, творчість, конструювання, створення нового, **осмислення світу на власний копил** [3, с. 53]. Отримання нових знань безпосередньо пов'язане з процесами комунікації та засвоєнням знань, їхнього змісту (осмислення). Саме в процесі комунікації створюються нові смисли, які стають частиною самосвідомості суб'єкта: “Немає ізольованого процесу

отримання наукового знання, яке потім стає предметом комунікації, яка б не додавала до нього жодного пізнавального змісту” [3, с. 55].

Проектуючи ці висновки про взаємопов’язаність процесів продукування, обігу, засвоєння та осмислення нових знань на царину знань про біосферу, природні екосистеми та природно-соціальні системи (урбоекосистеми, агроекосистеми, промислові зони, звалища тощо), причини й наслідки екокриз та про взаємозв’язок суспільства і довкілля, з одного боку, та на царину екоосвіти, – з іншого, важливо з’ясувати особливості перебігу загальних процесів саме в цих конкретних царинах. Насамперед важливо зрозуміти механізм включення досягнень різних галузей сучасної екології, репрезентованих сукупністю сучасних екологічних знань, в систему екологічної освіти в процесі комунікації (адже освіта – це завжди комунікація) та шляхи засвоєння цих знань на рівні суб’єкта, коли знання про світ перетворюються на особистісне осмислення світу (на “осмислення світу на власній копил”).

Важливим каналом трансферу знань є література. Водночас література (книга, текст) виступає як засіб комунікації та джерело формування нових смислів. У зв’язку з цим постає питання про визначення ролі не лише наукової чи науково-популярної, а й художньої літератури в мобілізації суспільної екологічної свідомості, підвищення рівня екологічної стурбованості людей і формування екологічно свідомої особистості. До того ж роль художньої літератури для екологічної освіти недостатньо досліджена у вітчизняній екофілософії та філософії освіти.

Разом з тим сьогодні літературі надають все більшого значення для осмислення критичної екологічної ситуації та пошуку відповіді на екологічні виклики, осмислення й переживання природи й довкілля, місця й місії людини в світі, в просвіті й освіті населення тощо. Тому ця тема, на наше переконання, потребує окремої уваги й спеціального аналізу. Насамперед, ми спробуємо більш детально розглянути, якою мірою в літературі знаходять відображення взаємодія людини та природи, суспільства і навколишнього середовища, як література реагує на сучасні екологічні виклики тощо. Водночас важливо з’ясувати, яким чином література впливає на формування розуміння природи, довкілля та екологічних криз у читачів в процесі читання.

Згідно Гадамеру, “...література (наприклад, у притаманній їй формі роману) так само знаходить початкове буття в читанні, як епос – в декламації рапсодів, а зображення – в спогляданні його спостерігачем. У такому випадку читання книги – це подія, в якій відбувається уявлення прочитаного змісту”, а процес читання “сутнісно співвідноситься з літературним витвором мистецтва, так само як декламація чи постановка. Все це являє собою різні градації того, що загалом називається відтворенням, а в дійсності становить *оригінальний* спосіб буття всіх минутих мистецтв і знаменує собою певний спосіб буття загалом” [2, с. 211] (*Переклад з рос. наш – Н. Ф.*).

Тексти про природу та довкілля завжди посідали чільне місце в історії літератури, хоча зміст цих текстів змінювався відповідно до конкретних історичних

обставин і соціального контексту. Більшість сучасних дослідників тестів про природу та літератури про взаємозв’язок людини та природного універсуму, людини та інших живих істот, людини як сили, здатної перетворювати, змінювати навколишній світ чи творити власний альтернативний світ сходяться на думці, що найбільш виразно ці теми окреслені в літературі романтизму й суголосні філософії епохи Романтизму.

Для того, щоб зрозуміти витоки сучасної літератури про природу в контексті глобальних екологічних криз, з одного боку, та пафос й філософсько-світоглядний зміст цієї літератури та її суспільних функцій, – з іншого, варто звернутися до власне романтизму як широкої ідеологічної течії на межі XVIII – XIX ст., яка охоплювала літературу, насамперед поезію, мистецтво (живопис і музику), філософію, історичну науку, право, політичну економію. Тому одним із основоположних принципів романтизму є принцип “універсалізму”, на засадах тісного союзу мистецтва, філософії та науки [1, с. 3].

Незважаючи на очевидну універсальність, найбільшого розвою романтизм набув у саме мистецтві, де найбільш повно знайшли відображення його філософські принципи та світоглядні настанови. Так, філософії романтизму притаманне домінування художніх принципів світовідчуття й світоствавлення, відповідно до яких люди, що творили в цю епоху, сприймали світ як “*художній організм*”, як *художній твір* (виділено нами). Водночас у романтизмі помітне тяжіння до містицизму та ірраціоналізму, до досягнення світу за допомогою *інтуїції, художнього натхнення, божественного осяяння та любові* [1, с. 4–5] (*виділено нами – Н. Ф.*).

Для романтизму характерне протиставлення поетичного осягнення природи методам раціонального наукового пізнання. Таке протиставлення прослідковується в творі “Учні в Саїсі” Новаліса, одного із найбільш видатних представників німецького романтизму. “Дружелюбна природа, що вмертвляється руками натуралістів, лише смикалася, наче неживе тіло, проте, натхненна поезією, як збудливим вином, вона не втаємничувала своїх найсвятіших, відрадных натхнень, піднявшись над своєю буденністю, сягнула небес...”, – пише Новаліс. І далі: “Відповідно, той хто прагне осягнути її таємне почуття, мабуть, досягне успіху, коли застане її серед поетів: прихованості як і не було, й виявляються всі дива її серця. Але той, хто до неї не прихильний душевно, хто лише захоплений або спантелечений тією чи тією її властивістю, більше дізнається, розглядаючи ложе її недуги чи її гробницю” [6] (*переклад з російської наш – Н. Ф.*).

Дослідники практично одностайні в думці, що центральним опертям романтизму є концепт природи. Природа, зазначає А. М. Єрмоленко, постає як цілісний живий організм, а суспільство та люди також є частинами цього організму. Тому ця органічність пронизує не лише природу, а й суспільство: “Цілісність, органічною єдністю визначається й відношення людини та природи, які разом утворюють єдину спільність, що власне і є сутністю людини” [4, с. 137]. Таке бачення природи протистоїть механістичному уявленню про природу як машину, штучно сконструйований механізм, котре сформувалося

на методологічних засадах Нового часу (модерну) та Просвітництва. Романтизм формується як критика та альтернатива модерну. Саме в романтичній критиці модерну, доходить висновку А. Єрмоленко, зароджується ідея природної спільноти, до якої належать не лише живі істоти, а й увесь позалюдський світ. Ця ідея цілісності природи, що описується через поняття “господа природи”, у свою чергу є проявом божественного порядку, який сам на себе вказує, а людська активність може і має бути вплетена, вбудована в цей порядок. У такому погляді на природу, на відміну від ідеології перетворення її на засадах гасла Френсіса Бекона “Знання – сила!”, можна вбачати зародження *протоекологічної утопії Нового часу* [4, с. 138]. Романтизм, підсумовує А. Єрмоленко, апелює до органічного, тобто звертається до того, що “народжується й виростає природно і що створює культурну та соціальну ідентичності”, з чого логічно випливає звернення до захисту того, що склалося природним чином: звичаїв традицій, заведень тощо [4, с. 138].

Найбільш виразно ці ідеї виявили себе в німецькому та англійському романтизмі. Практичною стороною світоглядних настанов романтизму стало створення ініціатив і рухів на захист ідентичності, зокрема у формі організації музеїв, природних парків тощо. Захист природи корелює з захистом культурних архетипів, що склалися у природний спосіб. Романтизм, пише А. Єрмоленко, започатковує спроби, спрямовані на критику індустріалізму та захист природи від промислової експансії [4, с. 141]. Особливо яскраво ця тенденція окреслюється в англійському романтизмі.

Дослідженню образу природи в німецькому романтизмі присвячене есе Дебори Дженсон (Deborah Janson), де вона серед іншого вказує на таку парадоксальну рису цієї доби як прагнення людини жити в гармонії з природою і, одночасно, домінувати над нею [12]. В останньому виявляється прагнення піднести людину над рештою світу. Разом з тим, у кожному творі епохи романтизму природа відіграє активну й провідну роль. Причому дослідниця звертає увагу на те, що окреслені в творах романтизму стосунки між людьми і природою слугують основою для низки сучасних ідеологій, дослідницьких напрямів та рухів на захист природи, відновлення природної рівноваги та гармонізації стосунків між людиною та навколишнім світом. Серед них вона називає екофемінізм та *екокритику* (ecocriticism), яка досліджує зв'язок між літературою та довкіллям (природою) з міждисциплінарних позицій для пошуку можливих розв'язань сучасних екологічних, а також з'ясування різноманітних способів осмислення природи літературою. Свідомість людини, зауважує Д. Дженсон, розглядається романтиками, з одного боку, як “орган свідомості природи”, а з іншого, – як мікрокосм універсального духу. Звідси випливає прагнення людини жити в гармонії з природою. І саме ця позиція є ключовою для сучасної екокритики в її намаганні подолати прірву між світом людини та рештою світу, між природою та культурою.

Найбільш виразно питання цілісності, органічності світу та єдності природи і людини постали в філософії

Шеллінга (Фрідріх Вільгельм Шеллінг, 1775–1854 рр.) та *Новаліса* (Фрідріх фон Гарденберг, 1772–1801 рр.).

Орієнтирами для пошуків ранніх романтиків, особливо для Новаліса, були, по-перше, питання про вільну волю та вільний вчинок, як свободу творчості; по-друге, думка про безсмертя душі. В контексті першого кола питань, зазначає Б. Б. Шаладінов, на порядок денний ставилося “нове розуміння *гуманізму*, яке полягало у внесенні в “нерозумну” природу розумного первня, у творенні нових форм, зокрема естетичних і етичних, відповідно до, сказати б, нереалізованих намірів самої природи”. Людський рід нескінченний і здатний реалізувати те, до чого покликаний природою. В контексті другого кола питань романтики “поверталися до природи як до універсального принципу життя”. Відповідно, природа поставала як джерело творчості, символ повноти й змістовності буття, пристанище людської життєвої сили [7].

Сам Новаліс визначав свої погляди як “магічний ідеалізм”, суть якого полягає у прагненні людини до пізнання природи, яке визначене самою природою. Магічний ідеалізм також спирається на визнання загального зв'язку в природі, а суб'єкт постає тією ланкою, котра поєднає природу та дух. В своїх філософських нарисах Новаліс відходить від просвітницького раціоналізму, надаючи особливої уваги поезії як вищій формі філософського пізнання і як єдино можливої форми вираження універсального характеру знання [1, с. 165–166]. Важливим етапом у творчості Новаліса стало знайомство з природознавством у Гірничій академії у Фрейбурзі (1797–1799 рр.), де він безпосередньо вичав геологію, мінералогію, хімію, фізику, математику та інші науки. Особливе враження на Новаліса справив А. Вернер (Abraham Gottlob Werner), засновник систематичної геології та мінералогії. Одним із результатів навчання Новаліса в Академії стали його “Фрейбурзькі природничо-наукові замітки 1789–1799 рр.”, де він розмовкує про природу та особливості її пізнання.

У дослідженні, присвяченому філософії природи Новаліса в контексті німецького романтизму, Р. М. Габітова наводить різні погляди на значимість цих заміток для історії науки і доходить висновку про неоднозначність оцінок цієї частини спадщини філософа і письменника-романтика. Разом з тим, вона звертає увагу на висновки К. Гамбургера (1929) та М. Діка (1956) про те, що природничо-наукові зошити Новаліса містять доволі сміливі для тогочасної науки здогадки та припущення, які були реалізовані наукою пізніше. Далі Р. М. Габітова зазначає, що в основі натурфілософських нарисів Новаліса лежить вивчення основних природничих дисциплін і намагання осмислити тенденції розвитку природознавства того часу. Варто також брати до уваги ту обставину, що сучасна йому доба ознаменувалася низкою визначних природничо-наукових відкриттів, які безпосередньо сприяли переосмисленню панівної на той час механістичної картини світу. Досягнення в науках про неорганічну природу (вчення про гальванізм, відкриття хімічного складу повітря тощо) кінця XVIII ст. доповнювалися дослідженнями органічної природи (фізіологія, біологія, медицина), що переконливо

засвідчувало взаємопов'язаність живої й неживої природи та цілісність світу загалом. Ознайомлення та осмислення цих досягнень науки дозволило Новалісу дійти висновку про те, що світ, природа і людина становлять єдине, нерозривне ціле. Потрактуючи світ в його органічній єдності, підсумовує Р. М. Габітова, Новаліс розглядає кожну складову цього світу не відокремлено від цілого та інших частин, а як нероздільно (органічно) пов'язану з ним [1, с. 202–208].

Прикметно, що образ професора А.Вернера знайшов відображення у таких творах Новаліса як роман “Генріх фон Офтердинген” (“Heinrich von Offenfingen”) та згадуваний вже вірш у прозі “Учні в Саїсі” (“The Novices in Saïs”). В щоденних, присвячених своєму навчанню в Академії, а також в творі “Учні в Саїсі” Новаліс змальовує образ вчителя, який закликає студентів до осягнення природи й до усвідомлення свого власного місця в ній.

Ось яким постає образ учителя з “Учнів у Саїсі”: “Поza сумнівом, голос промовляв про нашого вчителя, бо йому дано поєднувати прикмети, що розрізнені всюди. ... Охоче згадує він, як в дитинстві був одержимий невсипущим прагненням витончувати, напружувати, збагачувати свої почуття. Він вдивлявся в зорі і, як міг, передавав на піску їхні прикмети та розташування. Без утоми дивився він у море небесне, і йому ніколи не набридало спостерігати цю синь, ці хвили, ці хмари та промені. Він шукав каміння, квіти, комах і в різних поєднаннях розкладав свої знахідки. При цьому не випускав він з уваги людей і звірят, сидів на морському березі, милувався мушлями. Сторожко дослухався до своєї душі та помислів. Невтямки йому було, куди прагне душа, знемагаючи. Коли подорослішав, досліджував чужі краї, чужі брижі, небачені світила, незнайомі рослини, тварин, чужоземні народи, заглиблювався в печери, у різнобарвних нашаруваннях й пластах вивчав склад землі, ліпив з глини вигадливі подоби скель. ... Невдовзі він виявив в усій взаємодії схрещення, відповідності. Чуттєві свідчення ледь поміщалися в неозорі барвисті бачення, в яких співпадали слух, зір, дотик, думка. ... В зірках він бачив людей, а в людях зірки, в камені вгадував звіра, а в хмарі злак; він осягав гру явищ і стихій, він звідав, що, де і як являє себе; заради ладів і звуків він вмів уже за торкнути струни” [6] (переклад з російської наш – Н. Ф.).

З цього фрагменту постає життєвий шлях учителя в пізнанні та осягненні природи в її цілісності, в поєднанні інтуїції, розуму, почуттів. Досліджуючи “магічний ідеалізм” Новаліса, Б. Б. Шалогінов звертає увагу на пафос, згідно з яким природа “відкривається наївним і чистим серцям – дитині, поету” [7, с. 81]. Такими чистими серцями в творах Новаліса постають учитель з “Учнів у Саїсі” та рудокоп з “Генріха фон Офтердингена”.

Учитель з твору Новаліса “Учні у Саїсі”, вважає Д. Дженсон, по суті, дотримується тієї ж думки, що й сучасні вчення, орієнтовані на збереження цілісності природи, біосфери та гармонізації стосунків людини з навколишнім, насамперед, природним світом, а саме – думки про необхідність усвідомлювати взаємозв'язки всього з усім у природі й шанувати її розмаїття [12].

Ідея одухотворення природи, ствердження примату її краси та таємниці над матеріальними цінностями її дарів, наприклад, руд, що видобуваються з надр землі, втілена в оповіді рудокопа з роману Новаліса “Генріх фон Офтердинген”. Рудокоп – це людина, котра “спокійно працює у своєму глибокому відлюдництві, далеко від бентежної суєти дня, натхненний лише цікавістю та любов'ю до світу” [5]. Рудокоп протиставляє щастя осягнення природи, пізнання її та насолоду, що отримує людина від спілкування з нею, прагненню оволодіти дарами природи. Промовистим є його переконання, що всюдисуща, одухотворена природа має належати всім, а намагання окремих людей привласнити її частини заради власної вигоди наражатимуться на спротив природи: “Природа не бажає бути надбанням виключно окремої людини. Перетворюючись на власність, вона стає шкідливою отрутою, що жене спокій і породжує згубне бажання захопити все у владу власника... Природа таємно підкопує ґрунт під ногами власника і невдовзі ховає його в безодні для того, щоб самій переходити з рук у руки; таким чином вона поступово задовольняє своє бажання належати всім” [5].

Ще одним визначним явищем європейської культури до якого апелюють сучасна екофілософія, ідеологія охорони природи та відтворення гармонії між людиною та навколишнім світом та екоосвіта є англійський романтизм, в якому концепт природи також посідав центральне місце. На відміну від феодальної Німеччини, Англія кінця XVII – XVIII ст. була флагманом промислової революції, запровадження фабрично-заводського виробництва, що супроводжувалося формуванням промислової буржуазії та класу найманих робітників.

Становлення й розвиток англійського романтизму як філософського, культурного, естетичного та літературного феномену певною мірою співпадає з періодом бурхливого розвитку промисловості у Великій Британії. Але перші свідчення занепокоєності вразливістю природи та необхідністю для людини переглянути свої стосунки з нею, насамперед, використання природних ресурсів, з'явилися ще до доби англійського романтизму. Зокрема, наприкінці XVII ст. натураліст Джон Евелін (John Evelyn) звертав увагу Королівського товариства (Royal Society) на те, що втрата лісів в Англії набула катастрофічного розмаху, а в своїй книзі “Сильва” (“Sylva, or A Discourse of Forest-Trees”, 1664) він обстоював необхідність створення такого закону, який би охороняв “наші ліси”.

На тлі бурхливого індустріального розвитку возвеличення світу природи стає однією з центральних тем для британського романтизму середини XVII – початку XIX ст. В цей період людська діяльність доволі радикально впливала на природне довкілля в Англії, що виявлялося, насамперед, у забрудненні повітря внаслідок спалювання вугілля, вирубуванні лісів, стрімкому збільшенні кількості заводів і фабрик по всій країні. І хоча масовий природоохоронний рух почав формуватися лише в XIX ст., саме епоха романтизму стала тим історичним відтинком часу, коли стурбованість станом навколишнього природного середовища зазвучала в літературі й набула політичного відтінку.

Серед питань, що порушувалися в цей час, було питання про необхідність переосмислення ставлення людини до тварин, що розглядалося не лише в полі моралі, а й було втілене у перших законах про захист тварин від жорстокого поводження. Було засновано Товариство для попередження жорстокого ставлення до тварин (Society for the Prevention of the Cruelty to Animals, 1824 р.). Поміж голосів на захист тварин чільне місце займали письменники-романтики, які в своїх творах віддзеркалювали турботу “про братів наших менших”. Натхненником цього руху вважають англійського поета-романтика *Персі Біші Шеллі* (Percy Bysshe Shelley), який, зокрема обстоював доцільність дотримуватися вегетаріанства (A Vindication of Natural Diet, 1813 р.). Шеллі також прагнув мобілізувати голос природи у своїх поемах. До теми апокаліпсису навколишнього світу зверталися також Блейк (*Blake*) та Байрон (*Byron*), котрі в своїх творах закликали думати про вразливість життя на землі і звертали увагу на те, що земля доволі швидко перестає бути середовищем для органічного життя [8].

Письменники-романтики часто зверталися до поняття “природної економії”, аби зрозуміти та показати взаємозалежності між земними істотами та складні зв'язки, що притаманні життю на землі. Складне, але узгоджене життя природи бралось за основу для поетичної творчості та за модель для політичної діяльності. Однією з ключових ідей, яку просували романтики, возвеличуючи природу, було притаманне природі почуття загального братерства. І саме цим почуттям, на їхнє переконання, має керуватися людство у забезпеченні чільного соціального порядку, щоб почуватися в безпеці. Романтична стурбованість станом довкілля та природи на макрорівні яскраво виявляє себе в творах Шеллі та Блейка. Для поезій Колріджа (Coleridge) більш характерне споглядання на природу в цілому як на формуючу владу, що поєднує в одне ціле всі живі істоти. Але стурбованість станом природи знаходила втілення і на мікрорівні у формі персоналізованих переживань за долю окремих тварин, як, наприклад, в поезіях Дж. Клера (John Clare, 1793–1864 pp.) та Вільяма Вордсворта (William Wordsworth, 1770–1850 pp.) [8].

Таким чином, філософія та література романтизму високо поцінують світ природи та возвеличують його як “добродійну протиотруту” від гонитви за матеріальними цінностями і прибутками та від марнотратства природних благ. Це болісна реакція на очевидне руйнування природи силами технологічної індустрії та капіталістичного споживання. Саме тому філософська та літературна спадщина романтизму надає доволі плідний матеріал для теорії та практики *екокритики*, екологічного літературознавства [11].

Аналіз та переосмислення літературної та поетичної спадщини романтизму посідає одне з провідних місць в екокритиці, становлення якої як спеціального напрямку досліджень припадає на 1990–і роки. В сучасному науковому обігу навіть з'явився термін “*зелений романтизм*” (*Green Romanticism*), яким позначають міждисциплінарний підхід для інтерпретації текстів шляхом вивчення перетинів між літературою та переживанням, осмисленням і проблематизацією природи, навколишнього середовища, довкілля.

Зелений романтизм, насамперед, зосереджений на прочитанні канонічних текстів письменників-романтиків з позицій екологічних викликів сучасності та ре-інтерпретації таких текстів в контексті сучасного природознавства та екологічної проблематики: кліматології, ботаніки, зоології, мінералогії, географії, гідрології тощо. Значення такого інтерпретативного підходу залежить від того, якою мірою читач переосмислює канонічні тексти та збагачує їх новим змістом, згідно принципів, що випливають з сучасної екологічної проблематики, з екосфери [9]. Синонімом терміну “зелений романтизм” (Green Romanticism) є термін “*екологія романтизму*” (“*Romantic ecology*”). Обома цими термінами позначають дослідницькі напрями, що мають на меті з'ясувати, яким чином твори письменників епохи романтизму можуть розглядатися як відповідь, реакція на історичні зміни в стосунках між людиною та природою, довкіллям, і яким чином їхні думки суголосні проблемам, що постають в екології, екологічній етиці та в діяльності на захист природи.

Таким чином, суголосність між романтизмом і сучасною екологічною проблематикою визнається як літературною критикою (літературознавством) романтизму, так і екологістами й натуралістами. Разом з тим, Гарі Гаррісон (Gary Harrison), посилаючись на дослідження низки авторів, звертає увагу й на певні ускладнення, що виникають під час інтерпретації такого зв'язку. З одного боку, філософію природи романтизму пов'язують з політичними диспозиціями підкорення та тоталітаризму. З іншого, – тлумачення романтизму часто-густо зводиться до звичайної ностальгії за втраченим уявним єднанням з природою або до захоплення звеличуванням “прекрасних пейзажів”. Відповіддю на спрощений погляд на романтичне поклоніння природі є думка про те, що романтична репрезентація природи надає не стільки описи реальних місць та вражень, як віртуальних (уявних) ландшафтів і досвіду, через які віддзеркалюються персональні устремління автора-романтика та культурно опосередковані цінності. Деякі сучасні дослідники “зеленого романтизму” описують це як “неприродність” природних місць “очима романтизму”. Гарі Гаррісон також наводить думку Ральфа Пайта (Ralph Pite) про важливість встановлення зв'язку між сучасною екологічною стурбованістю та романтизмом, це нерідко призводить до значних спрощень і непорозумінь, коли романтична поезія починає використовуватися для підтримки різноманітних екологічних концепцій, нерідко в доволі суперечливий спосіб. Через це поняття “зелена поезія”, набуваючи або занадто широкого, або занадто вузького значення, втрачає свою методологічну цінність. Тому, підсумовує Гарі Гаррісон, дослідження мають фокусуватися на спробі лематизації нашого розуміння романтичного осягнення та репрезентації природи, беручи до уваги інтертекстуальне та культурне опосередкування, намагаючись схопити природний світ настільки безпосередньо і точно, наскільки нам дозволяє зробити це мова, артикулюючи динамічних взаємозв'язків між людьми, світом людини і світом природи [10].

Для розробки та впровадження ефективної концепції екоосвіти, яка сприяла б формуванню екологічної свідомості людей та відповідальної поведінки, важливо

зрозуміти механізм включення досягнень різних галузей сучасної екології, репрезентованих сукупністю сучасних екологічних знань, в систему екологічної освіти в процесі комунікації та шляхи засвоєння цих знань на рівні суб'єкта, коли знання про світ перетворюються на особистісне осмислення світу.

Важливим засобом комунікації та джерелом формування нових смислів є наукова, науково-популярна та художня література, причому останній сьогодні надають все більшого значення для осмислення кризової екологічної ситуації та пошуку відповіді на екологічні виклики, осмислення й переживання природи, місця й місії людини в світі, в просвіті й освіті населення тощо.

Найбільш виразно тема цілісності природи, природного універсуму та єдності світу людини і світу природи відображена в філософії та літературі епохи Романтизму, для якої характерне протиставлення поетичного осягнення природи методам раціонального наукового пізнання, а центральним концептом є саме концепти природи.

Можна говорити про суголосність між роздумами й тривогами представників німецького та англійського романтизму та сучасною екологічною проблематикою. Разом з тим, слід уникати спрощення романтичних уявлень про гармонію між людиною та природним універсумом, акцентуючи увагу на глибокому, різнобічному й критичному осмисленні динамічних зв'язків між світом людини і світом природи.

Список використаних джерел

1. Габитова Р. М. Філософія німецького романтизму / Р. М. Габитова. – М.: Наука, 1978. – 288 с.
2. Гадамер Х.–Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.–Г. Гадамер; пер. с нем., общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
3. Касавин И. Т. Знание и коммуникация: к современным дискуссиям в аналитической философии / И. Т. Касавин // Вопросы философии. – 2013. – №6. – С.46–57.
4. Ермоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи / А. Ермоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
5. Ноvalis. Гейнрих фон Офтердинген [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/INOOLD/TIK/heinrich_von_ofterdingen.txt
6. Ноvalis. Ученики в Сазе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1022154/Novalis_-_Ucheniki_v_Saise.html
7. Шалагінов Б. Б. “Магічний ідеалізм” Ноvalisa: спроба реконструкції / Б. Б. Шалагінов // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Т.124: Філологічні науки. – С.77–88.
8. Environmentalism and British Romanticism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.utk.edu/~gerard/romanticpolitics/ecology>
9. Hall Dewey W. Green Romanticism: The Dawn of the Age [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://call-for-papers.sas.upenn.edu/node/47763>
10. Harrison Gary. Romanticism, Nature, Ecology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rc.umd.edu/pedagogies/commons/ecology/harrison/harrison.html>
11. Hutchings K. Ecocriticism in British Romantic Studies / K. Hutchings // Literature Compass. – 2007. – Vol.4. – №1. – P.172–202
12. Janson D. The Nature in German Romanticism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=gw9qkwbIKcKc&pg=PA206&lpg=PA206&dq=novalis+and+nature+writing&source=bl&ots=qu5mGaldHT&sig=6XlFsEvvY_chyDNkmDRmpvUcVo&hl=uk&sa=X&ei=86w0VYSLCmuqswGR7YHYCg&ved=0CDIQ6AEwAzgK#v=onepage&q=novalis%20and%20nature%20writing&f=false

References

1. Gabitova R. M. Filosofija nemeckogo romantizma

/ R. M. Gabitova. – M.: Nauka, 1978. – 288 s.

2. Gadamer H.–G. Istina i metod: osnovy filosofskoj hermenevtiki / H.–G. Gadamer; per. s nem., obshh. red. i vstup. st. B. N. Bessonova. – M.: Progress, 1988. – 704 s.

3. Kasavin I. T. Znanie i kommunikacija: k sovremennym diskussijam v analiticheskoj filosofii / I. T. Kasavin // Voprosy filosofii. – 2013. – №6. – S.46–57.

4. Jermolenko A. Social'na etyka ta ekologija. Gidnist' ljudyne – shanuvannja pryrody / A. Jermolenko. – K.: Libra, 2010. – 416 s.

5. Novalis. Gejnrih fon Ofterdingen [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.lib.ru/INOOLD/TIK/heinrich_von_ofterdingen.txt

6. Novalis. Ucheniki v Saise [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1022154/Novalis_-_Ucheniki_v_Saise.html

7. Shalaginov B. B. “Magichnyj idealizm” Novalisa: sprobha rekonstrukcii / B. B. Shalaginov // Naukovi zapysky NaUKMA. – 2011. – T.124: Filologichni nauky. – S.77–88.

8. Environmentalism and British Romanticism [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://web.utk.edu/~gerard/romanticpolitics/ecology>

9. Hall Dewey W. Green Romanticism: The Dawn of the Age [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://call-for-papers.sas.upenn.edu/node/47763>

10. Harrison Gary. Romanticism, Nature, Ecology [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rc.umd.edu/pedagogies/commons/ecology/harrison/harrison.html>

11. Hutchings K. Ecocriticism in British Romantic Studies / K. Hutchings // Literature Compass. – 2007. – Vol.4. – №1. – P.172–202

12. Janson D. The Nature in German Romanticism [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://books.google.com.ua/books?id=gw9qkwbIKcKc&pg=PA206&lpg=PA206&dq=novalis+and+nature+writing&source=bl&ots=qu5mGaldHT&sig=6XlFsEvvY_chyDNkmDRmpvUcVo&hl=uk&sa=X&ei=86w0VYSLCmuqswGR7YHYCg&ved=0CDIQ6AEwAzgK#v=onepage&q=novalis%20and%20nature%20writing&f=false

Filyanina N. M., Candidate of Philology, Associate Professor, Manageress of Department of Humanities, National University of Pharmacy (Ukraine, Kharkiv), nellya-filyanina@hotmail.com; nfilyanina@mail.ru

The concept of nature in the context of environmental challenges of our time

The question about the role of literature for mobilization of public environmental awareness and for formation of environmentally conscious personality is raised in the article.

Communication between the concept of the nature in philosophy and the literature of romanticism and attempts to comprehend ecological calls of the present is analyzed.

For working out and introduction of the effective concept of eco-education it is important to understand the mechanism of inclusion of achievements of various branches of the modern ecology presented by set of ecological knowledge, in the system of ecological formation in the course of communications, and also mastering methods such knowledge at level of the subject when knowledge of the world are transformed to personal judgement of the world. The important communication medium and a source of formation of new senses is scientific, popular scientific and fiction.

Most brightly the theme of integrity of the nature, a natural universum and unity of the world of the person and the nature world is reflected in philosophy and the literature of an epoch of Romanticism.

Speaking about accord between reflections and alarms of representatives of German and English romanticism and a modern ecological problematics, it is necessary to avoid simplification of romantic representations about harmony between the person and a natural universum, focusing attention to deep, versatile and critical judgement of dynamic communications between the world of the person and the nature world.

Keywords: environmental education, environmental challenges, Romanticism, the concept of nature, “green”/environmental romanticism.

Філяніна Н. Н., кандидат філологічних наук, доцент, завідувача кафедри гуманітарних наук, Національний фармацевтичний університет (Україна, Харків), nellya-filyanina@hotmail.com; nfilyanina@mail.ru

Концепт природи романтизму в контексті екологічних викликів сучасності

Ставиться питання про ролі художественної літератури в мобілізації суспільної свідомості екологічного свідомості та формування екологічно свідомої особистості.

Анализируется связь между концептом природы в философии и литературе романтизма и попытками осмыслить экологические вызовы современности.

Для разработки и внедрения эффективной концепции экообразования важно понять механизм включения достижений различных отраслей современной экологии, представленных совокупностью экологических знаний, в систему экологического образования в процессе коммуникации, а также методы овладения такими знаниями на уровне субъекта, когда знания о мире трансформируются в личностное осмысление мира. Важным средством коммуникации и источником формирования новых смыслов является научная, научно-популярная и художественная литература.

Наиболее ярко тема целостности природы, природного универсума и единства мира человека и мира природы отражена в философии и литературе эпохи Романтизма.

Говоря о созвучности между размышлениями и тревогами представителей немецкого и английского романтизма и современной экологической проблематикой, следует избегать упрощения романтических представлений о гармонии между человеком и природным универсумом, акцентируя внимание на глубоком, разностороннем и критическом осмыслении динамических связей между миром человека и миром природы.

Ключевые слова: экологическое образование, экологические вызовы, Романтизм, концепт природы, “зеленый”/экологический романтизм.

* * *

УДК 1(091):224:(394.4)

Рассоха И. Н.

кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры истории и культурологии, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. М. Бекетова (Украина, Харьков), ihor.rassokha@gmail.com

ФИНИКИЙСКАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ

Для философии как особенного институционализованного вида человеческой деятельности необходимо наличие особенных социальных институций, которые ее культивируют, особенно наличие системы высшего образования, которое обеспечивает преемственность философских учений. У финикийцев были особенные социальные институты, где их культивировали, то есть система высшего образования, которое служило социальной средой для развития философии. В частности, в Палестине существовали сообщества из учеников и последователей известных пророков. Аналогично в пифагорейской школе существовала традиция приписывать все достижения школы ее основоположнику. При этом очевидно, что существовали (в частности, в Финикии) и сообщества учеников пророков “небиблейских”, куда более близкие по характеру к обществу пифагорейцев, на организационный опыт и традиции которых ориентировался сам Пифагор. Если сообщества “потомков физиолога Мохы” существовали у финикийцев как минимум из VII - VI ст. н. э. (когда у них учился Пифагор) то эта традиция философских школ существовала и намного позже, в эпоху эллинизма.

Ключевые слова: финикийская философия, пифагорейцы, Мох, Пифагор, “небиблейские” пророки, стоики.

(статья друкється мовою оригіналу)

Общеизвестно, что у финикийцев полисная система социальной организации общества сформировалась раньше, чем у греков, и греки позаимствовали ее в готовом виде у финикийских колонистов. У финикийцев греки переняли также финикийский алфавит и множество других достижений культуры. Собственно, города Финикии были лишь частью единого культурного пространства Ханаана, с единым языком, куда входили и древние евреи. Известно также, что основатель древнегреческой философии (и науки вообще) Фалес был по происхождению финикийцем [6, с. 140–149, 156].

Неясно происхождение и другого основателя древнегреческой философии – Пифагора. Согласно Ямвлиху (Жизнь Пифагора, 5–7, 9, 13), отца Пифагора звали Мнемархом, он был родом с Самоса, но торговал с Сирией. В такой торговой поездке при особо благоприятных пророчествах его жена “разрешилась от бремени в Сидоне, в Финикии”. Затем Мнемарх возвратился с семьей “из Сирии на Самос с огромной

прибылью и неисчислимым богатством”. Соответственно, для продолжения учебы “Пифагор отплыл в Сидон, зная, что этот город – его отечество по рождению” [12, с. 14–15, 18]. Из этого следует, что в семье у Пифагора как минимум знали финикийский язык.

Но в источниках сохранились и прямые указания на то, что Пифагор был финикийцем: “Согласно большинству, Пифагор был варварского происхождения... Согласно Неанфу – сирийцем или уроженцем Тира” (Климент Алекс. Строматы, 1, 62) [3, с. 141 (DK 14.8)]. Порфирий в “Жизни Пифагора” (1) приводит, в частности, такие данные: “Почти все согласно утверждают, что Пифагор был сыном Мнесарха, но разноречиво судят о происхождении самого Мнесарха. Некоторые считают Мнесарха уроженцем Самоса. Но Клеанф (в V книге “Мифических повествований”) говорит, будто Мнесарх был сириец из сирийского Тира и будто он однажды в неурожайный год приплыл на Самос по торговым делам, устроил раздачу хлеба, и за это был удостоен самосского гражданства. Потом, так как Пифагор с детства оказался способен ко всем наукам, Мнесарх отвез его в Тир и привел к халдеям, где Пифагор и овладел всеми их знаниями. Вернувшись оттуда в Ионию, Пифагор сперва учился при Ферекиде Сиросском” [7, с. 416].

Словарь Суды (DK 7.A.2) так говорит о Ферекиде: “Ферекид, сын Бабия, Сиролец (Сира – один из Кикладских островов, близ Демоса)... (Родился около 600 г. до н.э.). Рассказывают, что он был учителем Пифагора, а у него самого наставника не было: он сам себя выучил, приобретя тайные книги финикийцев. Некоторые сообщают, что он первым опубликовал сочинение в прозе, в то время как другие относят это к Кадму Милетскому” [3, с. 84–85]. Это исключительно характерно: родоначальником греческой прозы являются либо Ферекид Сиросский, который “выучился, приобретя тайные книги финикийцев”, либо некий Кадм Милетский, т.е. финикиец из Милета, земляк (и предшественник) Фалеса. Кстати, имеется очень важное свидетельство и относительно классической четверки первоначал (огонь, воздух, вода, земля): “Говорят, что первоначала впервые открыл Кадм, иные же говорят, что он лишь перенес к нам открытия финикийцев. Эти сообщения подтверждаются свидетельствами милетских летописцев” (DK 12.A31). Вообще несомненно, что сами милетцы полагали свое учение о веществе, равно как и арифметику, и мореходную астрономию, даром финикийцев [11, с. 156].

Для философии как особого институционализованного вида человеческой деятельности необходимо наличие особых социальных институтов, которые ее культивируют, в особенности наличие системы высшего образования, обеспечивающей преемственность философских учений. – У финикийцев были не только “тайные книги”, но и особые социальные институты, где их культивировали, т.е. система высшего образования, служившая социальной средой для развития философии. В частности, в Палестине существовали сообщества из учеников и последователей известных